

Dziedzictwo salinarne Europy Środkowej

Zarys treści: Sól należy do surowców, które odegrały kluczową rolę w rozwoju cywilizacji. Jako towar poszukiwany na całym świecie, w wielu przypadkach stawała się przyczyną konfliktów (w tym międzynarodowych). Decydowała o zasobności i bogactwie zarówno pojedynczych osób, jak i całych społeczeństw. Historię pozyskiwania tego surowca i jego wkład w rozwój gospodarczy oraz kulturowy można prześledzić na przykładzie Europy Środkowej, gdzie już od czasów prehistorycznych sól stanowiła ważny surowiec w życiu zarówno lokalnych społeczności, jak i w wymianie handlowej oraz życiu gospodarczym całego regionu. Od czasów średniowiecza aż do początku XX w. obszar ten stopniowo znalazł się pod panowaniem Habsburgów. Analizie poddano główne ośrodki górnictwa soli, które w konsekwencji wydarzeń historycznych znalazły się w granicach Austro-Węgier i aż do końca I wojny światowej funkcjonowały w ramach tejsze monarchii. Są to: Wieliczka i Bochnia (Polska); Preszów-Solivar (Słowacja); Turda, Praid i Kaczyka (Rumunia), Hallein i ośrodki w regionie Salzkammergut (Austria). W opracowaniu uwzględniono charakter dziedzictwa salinarnego oraz współczesne jego wykorzystanie w kontekście rozwoju funkcji turystycznej.

Słowa kluczowe: dziedzictwo salinarne, sól, turystyka, kopalnie soli, Wieliczka, Bochnia.

Wstęp

Od zarania dziejów sól uznawana była przez człowieka za substancję niezmiernie cenną i pożądaną, a w niektórych kulturach przypisywano jej niemal mityczne i boskie właściwości. Dotyczyło to zarówno kultur przedhistorycznych, jak i współczesnych religii i wierzeń. Szczególnie widoczne jest to w księgach Starego Testamentu, stanowiących o istocie judaizmu i chrześcijaństwa, w których sól była symbolem wysoko cenionych wartości, jak np. prawda, wierność, mądrość czy trwałość. Obecna jest także współcześnie w wielu obrzędach, które nabrały już niejednokrotnie wymiaru świeckiego, widocznego np. w obrzędzie powitania chlebem i solą.

W historii sól zapisała się przede wszystkim jednak jako substancja o wyjątkowych właściwościach smakowych, a przede wszystkim konserwujących żywność. Dzięki niej można było przygotowywać zapasy, nie tylko na przetrwanie trudnych warunków (np. zima, susza, nieurodzaje), ale także zapasy żywności m.in. dla wojska, niezbędnych podczas wojen i innych sytuacji o nadzwyczajnym znaczeniu. Dlatego też przez wiele stuleci sól była produktem drogim, który z jednej strony stał u podstaw bogactwa wielu władców, z drugiej jako towar poszukiwany stawał się przyczyną konfliktów, a nawet wojen, zwłaszcza jeżeli kogoś nie było stać na zagwarantowanie sobie odpowiednich jej zapasów.

Celem artykułu jest przedstawienie dziedzictwa górnictwa i produkcji soli w szerokim kontekście jego współczesnego wykorzystania. Zakres przestrzenny obejmuje wybrane ośrodki salinarnie w Europie Środkowej, które mimo różnych swoich początków, w konsekwencji wydarzeń historycznych znalazły się w granicach Austro-Węgier i aż do końca I wojny światowej funkcjonowały w ramach tejże monarchii. Są to: Wieliczka i Bochnia (Polska); Preszów-Solivar (Słowacja); Turda, Praid i Kaczyka (Rumunia), Hallein i ośrodki w krainie Salzkammergut (Austria).

Literatura z zakresu dziejów soli, jej pozyskiwania i znaczenia w dziejach świata jest bogata i obejmuje prace poświęcone zarówno dziejom ogólnym (Adshead 1992; Kurlansky 2004), jak i poszczególnym regionom. W przypadku historycznych salin Polski – Bochni i Wieliczki – na uwagę zasługują publikacje wydane w specjalistycznym czasopiśmie naukowym „Studia i Materiały do Dziejów Żup Solnych w Polsce” wydawanym od 1965 r. (dotąd ukazało się 30 tomów). Historia i górnicze dziedzictwo zostały także szeroko opisane w monografiach poświęconych dziejom obu miast (Kiryk, Ruta 1980; Gawęda, Jodłowski, Piotrowicz 1990). Szczególnie interesująca jest praca P. Langer (2011) dotycząca dziedzictwa miast salinarnych ze szczególnym uwzględnieniem Bochni, w której autor dokonał kompleksowej analizy dziedzictwa górniczego i warzelniczego w dziejach salinarnych Polski i Europy, a następnie szeroko i wnikliwie przeanalizował rolę poszczególnych elementów dziedzictwa salinarnego w rozwoju Bochni. Także inne ośrodki i regiony górnicze omawianego obszaru doczekały się opracowań historycznych oraz analiz zachowanych współcześnie obiektów kulturowych, m.in.: Solivar (Verdon 2008; Petrec 2013), kopalnie rumuńskie (Draganescu, Draganescu 2001; Poborka-Młynarska 2010) czy też ośrodki austriackie z regionu Salzkammergut i Hallein (Dopsch, Heuberger, Zeller 1994).

Zarys dziejów eksploatacji soli w Europie Środkowej

W Europie sól eksploatowana była od czasów prahistorycznych, czego dowodem są m.in. kopalnie w regionie miasta Hallstatt (Austria), które dało nazwę jednej z ważniejszych kultur archeologicznych epoki żelaza (tzw. kultura halsztacka). Z czasów antycznych znane są ośrodki pozyskiwania soli zarówno ze złóż głębinowych, jak i z salin nadmorskich w basenie Morza Śródziemnego.

Szczególnym okresem dla rozwoju górnictwa soli było średniowiecze, kiedy to jej wydobywanie znacznie się zwiększyło i rozszerzyło pod względem geograficznym. Zaczęły

powstawać kopalnie w regionach, gdzie w czasach nowożytnych nie było tradycji górnictwa i warzelnictwa soli m.in.: w Polsce (Bochnia, Wieliczka), na Węgrzech czy w północnych Niemczech. Ekonomiczny rozwój państw w basenie Morza Północnego i Bałtyckiego zaowocował wzmożonym popytem na sól (np. konserwowanie ryb), a przez to także rozwojem handlu tym towarem (miasta hanzeatyckie). Dla niektórych krajów środki ze sprzedaży soli stanowiły jedno z głównych źródeł utrzymania państwa, jak np. w Polsce, gdzie około 1/3 dochodów całego kraju pochodziło z żup solnych (Kurlansky 2004).

Ze względu na znaczenie soli w dużej mierze monopole na jej wydobycie w wielu krajach europejskich posiadali władcy, którzy nakładali na ośrodki górnicze specjalne prawa i obowiązki oraz powierzali zarząd nad nimi zaufanym osobom. Znanymi są zarówno żupy królewskie (np. Polska, Węgry), książęce, jak i biskupie. Z tych ostatnich najbardziej znany przykład stanowi Salzburg, którego biskup zawiadywał kopalniami i warzelniami soli w sąsiednim Hallein, prowadząc długo trwający konflikt z sąsiednią Bawarią o prawa do eksploatacji bogatych złóż soli na granicy salzbursko-bawarskiej (rejon Hallein-Dürrenberg). Zachowane do dzisiaj wspaniałe zabytki Salzburga (którego nazwę można przetłumaczyć jako „Solny Zamek”) to w dużej mierze pochodną ogromnych zysków będących udziałem tutejszych hierarchów od samego początku erygowania biskupstwa około 700 r.

Istotnym z punktu widzenia Europy Środkowej był okres panowania dynastii Habsburgów, którzy, poszerzając swoje wpływy w wyniku polityki dynastycznej oraz umów międzynarodowych i prowadzonych wojen, stopniowo poszerzali swoje władztwo m.in. o Węgry, południową Polskę (tzw. Galicja i Lodomeria – w wyniku zaborów) oraz Salzburg. Dzięki temu pod ich rządami znalazły się kluczowe europejskie złoża soli i ośrodki jej górnictwa. Habsburgowie zakładali także nowe kopalnie w oparciu o odkrywane stopniowo nowe złoża (np. w Bukowinie). W XIX w. Austria władała kopalniami: w Galicji (m.in. Wieliczka i Bochnia, Drohobycz, Lacko, Kałusz), Siedmiogrodzie (m.in. Turda, Praid), Górnych Węgrzech (Soľná baňa/Solivar), Bukowinie (Kaczyka) oraz w regionie Salzburga i Górnej Austrii (Salzkammergut). Dodatkowo na Istrii (Koper, Piran) i w Dalmacji (wyspy Rab i Pag oraz Ston koło Dubrownika) funkcjonowały saliny morskie (ryc. 1). Wszystkie ośrodki salinarne pracowały zarówno na potrzeby wewnętrzne, jak i na eksport. Po I wojnie światowej z nastaniem nowego ładu politycznego ośrodki te znalazły się w nowo powstałych wówczas krajach (Czechosłowacja, Jugosławia) lub istniejących wcześniej, ale w nowych granicach (Polska, Rumunia). Współcześnie saliny te znajdują się w: Polsce, Austrii, Rumunii, Słowacji, Chorwacji (saliny morskie), Bośni i Hercegowinie oraz na Ukrainie.

Ryc. 1. Ośrodki eksploatacji soli na terenie Austro-Węgier na początku XX w.

Źródło: opracowanie własne.

Wieliczka i Bochnia

Początki pozyskiwania soli w okolicy Wieliczki i Bochni sięgają neolitu, a badania archeologiczne łączą ją z kulturą lendzielską (około 4000 lat p.n.e). Na obszarze Wieliczki zachowało się m.in. całe założenie solowskie bazujące na wypływach miejscowej solanki. Historia nowożytnego górnictwa rozpoczęła się w XIII w., kiedy to odkryto w sąsiedztwie tych dwóch miast znaczne pokłady soli kamiennej (stało się to podstawą legendy o pierścieniu św. Kingi). Obie osady w konsekwencji rozwoju górnictwa otrzymały prawa miejskie: Bochnia w 1253 r., a Wieliczka w 1290 r. (Piotrowicz 1990). Z końcem XIII w. powstało największe przedsięwzięcie gospodarcze średniowiecznej Polski – Żupy Krakowskie, w skład których weszły obie kopalnie soli (Wieliczka i Bochnia) wraz z warzelniami. Żupą zarządzał mianowany przez króla żupnik, a na potrzeby administracji w obu miastach wzniesiono zamki żupne (w Bochni zachowane są jego relikty). Szczególnie intensywny rozwój górnictwa soli przypada na okres panowania Kazimierza Wielkiego. Żupy Krakowskie należały do największych ówczesnych przedsiębiorstw w całej Europie, a kres ich funkcjonowania przypadł na I rozbiór Polski. W 1772 r. Austriacy zajęli oba miasta, a dawne dobra królewskie przeszły pod administrację cesarską, oddzielną dla Wieliczki

i Bochni. Kopalnie działały także w okresie obu wojen światowych. W 1964 r. w Wieliczce zaprzestano wydobycia soli kamiennej, pozostawiając jedynie produkcję soli warzonej (Brzoza 1990), a w 1994 r. zakończono całkowicie działalność na skalę przemysłową. Sól pozyskiwana jest obecnie jedynie jako produkt odsalania wód kopalnianych. W latach 90. XX w. zaprzestano także działalności górniczej w Bochni. Obie kopalnie pełnią obecnie funkcje muzealne i prowadzą szeroko zakrojoną działalność kulturalną i turystyczną (tab. 1). Szczególną formą działalności obu kopalni jest leczenie i profilaktyka zdrowia w oparciu o swoisty mikroklimat podziemnych wyrobisk oraz właściwości solanki. Oferta

Tab. 1. Działalność kopalni soli w Wieliczce i Bochni w zakresie pełnionych współcześnie funkcji

Zakres działalności	Wieliczka	Bochnia
Muzealnictwo i ochrona dziedzictwa	<ul style="list-style-type: none"> - wpis do rejestru zabytków (1976), - wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (1978), - uznanie za Pomnik Historii (1994), - działalność Muzeum Żup Krakowskich z wystawą podziemną oraz w Zamku Żupnym (wraz z pracowniami i archiwum salinarnym), - organizacja konferencji naukowych z zakresu ochrony dziedzictwa górnictwa, - ochrona dziedzictwa przyrodniczego (m.in. rezerwat przyrody nieożywionej Groty Kryształowe). 	<ul style="list-style-type: none"> - wpis do rejestru zabytków (1980), - wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO (2013), - uznanie za Pomnik Historii (2000), - zabytki techniki (ruchome), m.in. maszyna parowa z 1909 r.
Turystyka	<ul style="list-style-type: none"> - oferta podziemnych tras: trasa turystyczna, trasa górnicza, Tajemnice Wielickiej Kopalni, szlak pielgrzymkowy, - oferta podziemnej trasy turystycznej dla osób niepełnosprawnych, - multimedia i interaktywne aplikacje na trasach zwiedzania, - usługi przewodnickie w kilkunastu językach, - obiekty noclegowe: hotel „Grand Sal” w dawnych łazienkach, pokoje gościnne „Młyn Solny” oraz miejsca noclegowe pod ziemią „Stajnia Gór Wschodnich”, - usługi towarzyszące, m.in. gastronomia i pamiątkarstwo. 	<ul style="list-style-type: none"> - oferta podziemnych tras turystycznych: trasa historyczna, Wyprawa w Słone Góry, trasa przyrodnicza, - podziemna ekspozycja multimedialna, - możliwość przeprawy łodzią (120 m), - w sąsiedztwie szybu Campi Osada VI Oraczy (rekonstrukcja wczesnośredniowiecznej osady), - Hotel „Sutoris” przy szybie Sutoris w części uzdrowskiej kopalni wraz z restauracją i kafełnią, - usługi towarzyszące, m.in. gastronomia i pamiątkarstwo.
Lecznictwo uzdrowskie	<ul style="list-style-type: none"> - Uzdrowsko Kopalnia Soli Wieliczka z podziemnym ośrodkiem rehabilitacyjnym (komory lecznicze oraz mała łożnia) – subterraneoterapia i haloterapia, - oferta pobytów dziennych i turmusów 21-dniowych, - przychodnia lekarska wraz z diagnostyką oraz specjalistą z zakresu medycyny pracy, - łożnie solankowe. 	<ul style="list-style-type: none"> - Uzdrowsko Kopalnia Soli Bochnia z podziemnym ośrodkiem leczniczym (rehabilitacja pulmonologiczna), - w ramach Centrum Rehabilitacji i Odnowy Biologicznej leczenie schorzeń neurologicznych, reumatycznych i dysfunkcji narządu ruchu, - dodatkowo działająca grota solna.

Zakres działalności	Wieliczka	Bochnia
Kultura i sztuka	<ul style="list-style-type: none"> - inspiracja dla wielu artystów (malarstwo, rzeźba, literatura, muzyka), - ekspresja twórcza górników, w tym unikatowe dzieła rzeźby solnej w podziemnych komorach, - organizacja koncertów, w tym muzyki poważnej (m.in. doroczny Koncert Noworoczny, koncerty w ramach festiwalu <i>Misteria Paschalia</i>), - działalność Reprezentacyjnej Orkiestry Dętej Kopalni Soli Wieliczka (rok założenia 1830), - plenery filmowe w kopalni, - działalność Muzeum Żup Krakowskich. 	<ul style="list-style-type: none"> - organizacja koncertów, wystaw i przedstawień.
Edukacja	<ul style="list-style-type: none"> - obsługa wycieczek szkolnych, lekcje muzealne, zajęcia w ramach tras turystycznych, - noclegi w podziemnej komorze z możliwością zabaw i zajęć sportowych. 	<ul style="list-style-type: none"> - obsługa wycieczek szkolnych, lekcje muzealne, zajęcia w ramach tras turystycznych, - noclegi w podziemnej komorze z możliwością zabaw i zajęć sportowych.
Kult religijny	<ul style="list-style-type: none"> - kult św. Kingi, - podziemny szlak pielgrzymkowy „Szczęść Boże” wiodący przez kaplice (św. Kingi, św. Antoniego, św. Jana) oraz Golgota Wielickich Górników (pobłogosławione w 2010 r. przez kard. St. Dziwisza), - multimedialna kaplica św. Jana Pawła II w podziemnej części ekspozycji Muzeum Żup Krakowskich, - uroczyste msze święte, w tym podziemna Pasterka. 	<ul style="list-style-type: none"> - kult św. Kingi, - podziemna kaplica św. Kingi, - uroczyste msze święte, w tym podziemna Pasterka.
Sport i rekreacja	<ul style="list-style-type: none"> - organizacja zawodów sportowych pod ziemią, - możliwość ćwiczeń indywidualnych i uprawiania gier zespołowych pod ziemią, - organizacja eventów dla firm, w tym specjalne programy m.in. w ramach projektu Ekspedycja Wieliczka, - zagospodarowane tereny zielone wokół kopalni i Zamku Żupnego. 	<ul style="list-style-type: none"> - organizacja zawodów sportowych pod ziemią (np. cykliczne: Zawody Strzeleckie i Spinning Maraton), - organizacja eventów dla firm, - podziemna zjeżdżalnia o długości 140 m.
Oprawa i organizacja wydarzeń	<ul style="list-style-type: none"> - organizacja tradycyjnych biesiad górniczych, - sceneria i miejsce do organizacji konferencji (do 600 osób), szkoleń, zjazdów oraz imprez towarzyskich (np. bale, wesela). 	<ul style="list-style-type: none"> - sceneria i miejsce do organizacji konferencji (do 500 osób), szkoleń, zjazdów oraz imprez towarzyskich (np. bale, wesela).

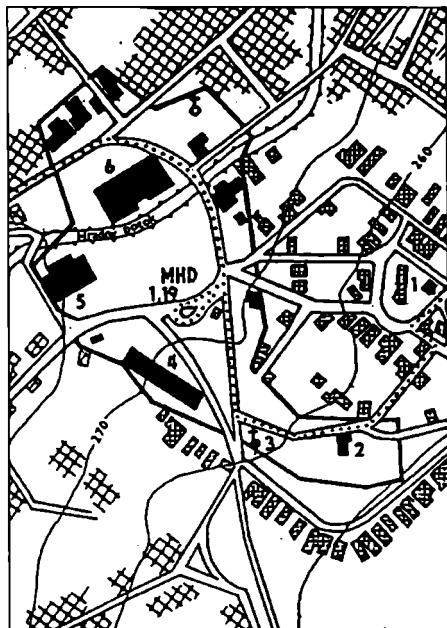
Źródło: opracowanie własne.

skierowana jest m.in. do osób cierpiących na choroby górnych dróg oddechowych oraz alergiczne. Duże tradycje pod tym względem posiada Wieliczka, gdzie pierwsze łaźienki solankowe zostały oddane do użytku w 1838 r. Jedną z najnowszych inwestycji są łaźnie solankowe działające od 2014 r.

Wielowiekowe dzieje górnictwa soli w Wieliczce oraz zachowane do dzisiaj wyjątkowe dziedzictwo solinarnie stało się podstawą do wpisania tutejszej kopalni na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO już w 1978 r. jako jeden z 12 pierwszych obiektów świata. W 2013 r. wpis ten został rozszerzony także na kopalnię w Bochni i obecnie brzmi: Królewskie Kopalnie Soli w Wieliczce i Bochni. Obecnie obiekty te stanowią dużą atrakcję turystyczną, szczególnie dzięki interesującym podziemnym trasom turystycznym. Na uwagę zasługuje przede wszystkim Wieliczka ciesząca się największą frekwencją nie tylko spośród wszystkich polskich tras podziemnych, ale należy także do najliczniej odwiedzanych tego rodzaju obiektów w Europie. W 2005 r. liczba zwiedzających przekroczyła 1 mln, a w 2016 r. 1,5 mln osób z ponad 140 krajów świata (www.kopalnia.pl).

Solivar

Solivar to obecnie dzielnica Preszowa, na którą składają się trzy niezależne wcześniej górnicze miejscowości (*Solná baňa*, *Solnohrad* i *Šváby*), połączone w 1970 r. w jedną jednostkę. Ich początki sięgają średniowiecza. W 1223 r. król Bela IV darował tzw. Solny Potok (węg. *Sópotok*) i Solny Zamek (słow. *Solný hrad*) braciom Chypkáczy. Z 1332 r. pochodzą pierwsze wzmianki o tutejszej parafii, a od XV w. upowszechnia się węgierska nazwa *Soovar* oraz słowacka *Solná baňa* (pol. Kopalnia Soli). Pierwsze próby wydobywania soli metodą górnictwą podjęto wraz z budową szybu (1571–1572) o głębokości 155 m (nazwanego później Leopold), nadzorowanego przez zarządcę koronnego. Stopniowo górniczy ośrodek rozbudowywał się, na powierzchni powstawały kolejne obiekty służące wydobywaniu oraz przeróbce solnego urobku. Rozrastała się także sama osada, w której zamieszkiwali górnicy z rodzinami. Istotną zmianą było przejście z górnictwa głębinowego na pozyskiwanie solanki w 1752 r. Nad szybem postawiono wówczas zadaszony obiekt wraz z kieratem na cztery pary koni, wyciągający na powierzchnię solankę magazynowaną w specjalnym zbiorniku, a następnie odparowywaną. Czysta sól przechowywana była w specjalnych magazynach. W 1799 r. cesarz Franciszek I nadał osadzie specjalny statut, na mocy którego m.in. zrównane zostały prawa wszystkich mieszkańców, miejscowość zyskała własne sądownictwo, a górnicy zostali zwolnieni z zobowiązań wojskowych. Przez cały XIX w. kompleks rozszerzał się o nowe urządzenia, które umożliwiły nowy sposób pozyskiwania soli z solanki – warzenie. Powstały wówczas dwie warzelnie (*František* i *Ferdinand*). Zakład solowarski pracował do 1924 r. (funkcjonowała tylko jedna warzelnia, drugą strawił pożar), przy czym w 1918 r. przeszedł na własność nowo powstałego państwa czechosłowackiego. W 1925 r. zakłady zostały przeniesione do nowej siedziby w niedalekim sąsiedztwie, bazującej na nowych odwiertach solanki. Po II wojnie światowej zaczął się kolejny okres w rozwoju zakładów, które zaczęły produkować sól metodą ługowania. Produkcji zaprzestano definitywnie w 2009 r. (Verdon 2008; Peterec 2013).

Ryc. 2. Solivar – zachowane obiekty dawnej osady górniczej i solowarskiej

Objaśnienia: 1. Wieża sygnalizacyjna (*klopačka*), 2. Szyb Leopold z budynkiem kieratu (*Gápel*), 3. Kaplica św. Rocha, 4. Zbiornik na solankę (tzw. *četerne*), 5. Warzelnia *František*, 6. Skład soli (tzw. *Komora*).

Źródło: Michaeli, Kandráčová 1998.

W 1970 r. osadę solowarską objęto ochroną jako zabytek techniki. Współcześnie Solivar jest oddziałem Słowackiego Muzeum Techniki w Koszycach. Zachował się tutaj zespół obiektów, w skład którego wchodzi: szyb Leopold z budynkiem kieratu (*Gápel*), magazyn/skład soli z XVIII w. (tzw. *Komora*, odbudowany w 2016 r. po pożarze w 1986 r.), zbiornik na solankę (tzw. *četerne*), warzelnia *František* z XVIII w., warsztaty rzemieślnicze, siedziba administracji i kilka domów mieszkalnych, w tym tzw. *kuria* – dom wyższego urzędnika. Nad całym założeniem wyraźnie dominuje drewniana wieża sygnalizacyjna (tzw. *klopačka*), usytuowana na hałdzie powstałej z urobku szybu Leopold oraz nieistniejącego już szybu Józef. Charakterystycznym elementem górniczego dziedzictwa są także zabytki sakralne, w tym: kaplica św. Rocha z 1832 r., kościół pw. św. Jana Chrzciciela (tzw. kościół górniczy/*banský kostol*) i niewielka kapliczka św. Jana Nepomucena (ryc. 2). Ciekawym przykładem trwającej do dzisiaj tradycji jest koronkarstwo klockowe (słow. *paličkovaná čipka*), którym tradycyjnie zajmowały się kobiety w rodzinach tutejszych górników. Wyroby tego rękodziela można podziwiać m.in. na wystawach lub bezpośrednio o koronkarek. Do tradycji tej nawiązuje nazwa ulicy (*Čipkárská*) znajdującej się w centrum dawnej osady *Solná baňa* (Michaeli, Kandráčová 1998).

Cały areal preszowskiego Solivaru jest znakomitym przykładem dziedzictwa wielowiekowej tradycji górnictwa i warzelnictwa soli. Należy do najlepiej zachowanych zabytków techniki nie tylko na obszarze Słowacji, ale w całej Europie Środkowej. Jego potencjał nie jest aktualnie w pełni wykorzystany, a może stać się jednym z markowych produktów turystycznych zarówno Preszowa, jak i całej Słowacji (Tej 2013).

Kopalnie soli kamiennej w Siedmiogrodzie i na Bukowinie (Rumunia)

Dzieje eksploatacji soli kamiennej w Siedmiogrodzie sięgają czasów prehistorycznych, przy czym dynamiczny rozkwit tej działalności przypada na czasy Cesarstwa Rzymskiego. Z czasów antycznych znanych jest około 30 miejsc wydobywania tego surowca na obszarze ówczesnej prowincji Dacia (Draganescu, Draganescu 2001). Podobnie jak i w innych regionach Europy kolejnym okresem intensywnego górnictwa solnego było średniowiecze, kiedy to Siedmiogród wszedł w skład państwa węgierskiego. Kolejny asumpt do rozwoju tej dziedziny dali Habsburgowie, za panowania których znacząco rozwinęły się stare ośrodki górnictwa oraz powstawały nowe. Współcześnie wiele kopalni zmieniło swoją pierwotną funkcję, zamieniając się w muzea, miejsca rekreacji oraz ośrodki lecznictwa uzdrowiskowego.

Do najbardziej znanych ośrodków górniczych należą Salina Praid i Salina Turda. Wydobycie soli w Praid sięga czasów rzymskich, przy czym najintensywniejszy okres rozwoju tej kopalni rozpoczyna się w drugiej połowie XVIII w., a po dokonaniu nowych odwiertów w XX w. eksploatacja trwa do dzisiaj. Obecnie kopalnia składa się z dwóch części – starej i nowej. W starej części, w wyrobiskach na głębokości 120 m, utworzono trasę turystyczną oraz komory sanatoryjne (Poborska-Młynarska 2010). Ofertę uzupełniają podziemna sala koncertowa, plac zabaw, boisko sportowe i kaplica. W nowej części kopalni nadal prowadzona jest działalność górnicza. Warto zaznaczyć, że to właśnie z Praid wiąże się legenda o św. Kindze, która poprosiła swojego ojca (król Bela IV), aby w wianie zamiast złota dał jej sól, którą chciała podarować Polsce – swojej nowej ojczyźnie. To wówczas król obdarował ją najbogatszą węgierską kopalnią soli w siedmiogrodzkim Praid. Biorąc ją w posiadanie, księżniczka wrzuciła do szybu swój pierścień. Gdy przybyła do Polski wraz z doświadczonymi węgierskimi górnikiem nakazała poszukiwanie złóż soli. Pierścień odnalazł się w pierwszym bałwanie solnym wydobytym w Bochni.

Sama miejscowość Praid współcześnie rozwija się jako ośrodek turystyczno-uzdrowiskowy. Funkcjonuje tutaj ogólnodostępny basen solankowy, a hotele i inne ośrodki oferują zabiegi kosmetyczne i prozdrowotne na bazie tutejszej soli. Dużą atrakcją turystyczną jest położony na obrzeżach miejscowości rezerwat przyrody chroniący naturalne wychodnie soli kamiennej, tworzące swoisty „solny kanion” rzeki Corund.

Podobny charakter ma kopalnia Turda, położona niedaleko miasta Kluż-Napoka, oferująca dodatkowo podziemny zbiornik solankowy z możliwością pływania łodziami. Bogatą ofertę turystyczno-uzdrowiskową posiada także miejscowość Slănic z kopalnią Slănic-Prahova, leżąca jednak już na rumuńskiej Wołoszczyźnie.

Ciekawą historią może poszczycić się kopalnia w bukowińskiej wsi Kaczyka (rum. *Cacica*), której początki wiążą się z akcją osiedleńczą prowadzoną przez rząd Austro-Węgier na obszarze Bukowiny od drugiej połowy XVIII w. Region ten stopniowo zasiedlali Niemcy, Austriacy, Ukraińcy, Węgrzy, Żydzi i Polacy. Do dzisiaj na Bukowinie (przedzielonej obecnie granicą rumuńsko-ukraińską) mieszkają potomkowie górali czadeckich, którzy przybyli na te ziemie w XIX w. w poszukiwaniu lepszych warunków życia. Jedną z „polskich” wsi jest Kaczyka, w której w latach 80. XVIII w. rozpoczęto eksploatację soli,

najpierw w niewielkich warzelniach przy słonych źródłach, a następnie w kopalni głębinowej. W 1792 r. sprowadziło się tutaj 20 rodzin górniczych z Bochni i Wieliczki, które otrzymały od władz m.in. wolne od czynszu grunty pod osadnictwo. Jedną z polskich pamiątek wsi jest kościół parafialny, wzniesiony w 1904 r. według projektu T. Talowskiego, wzorowany na bocheńskiej farze.

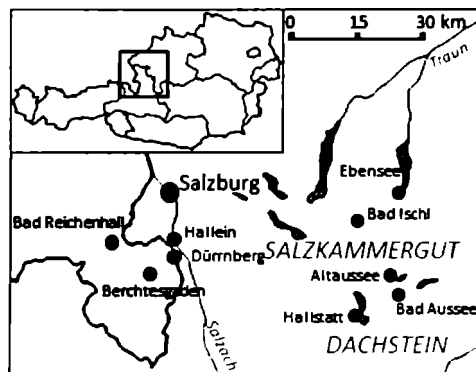
Salzburg i Salzkammergut

Dzieje górnictwa soli w regionie Salzburga sięgają czasów celtyckich. Z okresu tego znane są m.in. kopalnie soli w Halstatt i Hallein. We wczesnym średniowieczu surowiec ten pozyskiwano z rozległego pokładu ciągnącego się od okolic Reichenhall w Bawarii po okolice dzisiejszego Bad Ischl w Austrii, a kopalnie i warzelnie zasilają budżet powołanego w pierwszej połowie VIII w. biskupstwa. Wielkie zyski płynące z wydobywania i handlu solą pozwoliły na dynamiczny rozwój miasta. W 798 r. Salzburg podniesiono do rangi siedziby arcybiskupa, we władaniu którego, oprócz samego Salzburga, znajdowały się położone wokół niego tereny bogate w pokłady soli i solanek. Stopniowo dochodziło do konfliktów między biskupami salzburskimi a Bawarią o prawa eksploatacji tego surowca, zwłaszcza w obrębie wznoszącej się nad Hallein góry Dürrnberg, której zachodnie skłony znajdowały się po bawarskiej stronie, a w Berchtesgaden i Reichehall czynne były kopalnie soli. Drażnione z jednej strony korytarze przechodziły na stronę przeciwną, stając się przyczyną kolejnych konfliktów. Kulminacja zatargu nastąpiła w 1196 r., kiedy to wojska arcybiskupa Adalberta zniszczyły Reichenhall wraz z jego salinami. Brak uregulowania spornych kwestii trwał w zasadzie aż do XIX w., kiedy to w 1816 r. Salzburg oficjalnie został przyłączony do Austrii, a w 1829 r. podpisano między obiema stronami tzw. konwencję solną. Na mocy tego porozumienia kopalnie austriackie mogły wychodzić do 1 km poza granicę państwa, w zamian Bawarczycy mieli stanowić 40% załóg salzburskich kopalni oraz uzyskali prawo pozyskiwania drewna w lasach położonych po stronie austriackiej (Dopsch, Heuberger, Zeller 1994; Kurlansky 2004).

Na dzisiejsze dziedzictwo salinarne tego regionu składają się zarówno elementy prahistorycznego górnictwa celtyckiego (halsztackiego), jak i tego z czasów nowożytnych. Szczególną pamiątką po „solnych” dziejach regionu jest samo miasto Salzburg, jego zabytki i historyczny układ urbanistyczny, jako efekt wielowiekowych zysków czerpanych z soli nazywanej „białym złotem”. Jest to także widoczne m.in. w toponimii tego obszaru, gdzie wiele nazw geograficznych nawiązuje do soli (przedrostek *salz-* oraz *hall-*). Sama nazwa Salzburg odnosi się nie tylko do miasta, ale także do całego regionu, który obecnie stanowi kraj związkowy Austrii. Przez miasto przepływa rzeka Salzach (nazwa nawiązująca do spławu soli tą rzeką do Dunaju). Miasta Hallein i Hallstatt, jak wspomniano wcześniej, należą do największych w Europie prahistorycznych i wczesnośredniowiecznych kopalni soli. Szczególnie interesująca jest kraina Salzkammergut, którą przetłumaczyć można jako „solne dobra kameralne”, leżąca na pograniczu kraju Salzburg, Górnej Austrii i Styrii. Ta malownicza kraina stanowi swoiste alpejskie „pojezierze”, ponad którym wznoszą się wysokie szczyty z kulminacją masywu Dachstein (2995 m n.p.m.)

znanego m.in. ze wspaniałych przykładów rzeźby krasowej. Leżą tutaj niewielkie miasta, których dzieje w wielu przypadkach związane są z tradycjami solinarnymi, jak np. Hallstatt i Ebensee oraz posiadające status uzdrowska Bad Ischl oraz Bad Aussee (bazujące na miejscowych solankach) (ryc. 3). Cały ten obszar został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO jako Krajobraz Kulturowy Hallstatt-Dachstein/Salzkammergut.

Największą „salinarną atrakcję” w regionie stanowi kompleks „Salzwelten”, na który składają się trzy podziemne trasy turystyczne wraz z innymi obiektami służącymi edukacji i rekreacji. Są to kopalnie w Hallein-Bad Dürrnberg, Hallstatt i Altaussee. Ofertę uzupełnia także rekonstrukcja wioski celtyckiej w Bad Dürrnberg. Stronę edukacyjną przedsięwzięcia zapewnia Muzeum Celtów (Keltenmuseum) w Hallein, które zajmuje się dokumentacją i popularyzacją prahistorycznego dziedzictwa celtyckiego w regionie oraz w Europie. Historia miasta Hallstatt oraz doniosłość tutejszych odkryć archeologicznych prezentowana jest w miejscowym muzeum. Tradycje solinarnie eksponowane są także w muzeach w Bad Aussee oraz w Bad Ischl.

Ryc. 3. Dziedzictwo solinarnie w regionie Salzburga i w Salzkammergut

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

Tradycje górnictwa i warzelnictwa soli należą do najstarszych przejawów działalności gospodarczej człowieka. Trwające całe tysiąclecia zmagania człowieka w celu pozyskania tak ważnego i wyjątkowego surowca, jakim była sól, zaowocowały zachowanymi do dzisiaj materialnymi i niematerialnymi elementami dziedzictwa w różnych częściach świata. W Europie sól wywierała wpływ nie tylko na życie codzienne człowieka, ale także była przedmiotem pożądania, jako strategiczny surowiec, dzięki któremu można było znacznie się wzbogacić, uzyskać daleko idące wpływy gospodarcze i polityczne, a w konsekwencji wpływać na całe bliższe i dalsze otoczenie.

Dla analizy tych zależności szczególnie interesujące są dzieje soli w Europie Środkowej, gdzie poprzez zmieniające się dynamicznie realia społeczne, polityczne i gospodarcze można prześledzić zmienną rolę tego surowca w rozwoju cywilizacyjnym. Różnorodność zachowanego dziedzictwa solinarnego na tym obszarze rzutuje na możliwości jego wszechstronnego wykorzystania. Niewątpliwie jest także ważnym elementem łączącym poszczególne społeczności poprzez utożsamianie się z tą bogatą spuścizną i swoistym *genius loci* miejsca.

Tab. 2. Dziedzictwo salinarne i jego elementy

DZIEDZICTWO SALINARNE	Pod ziemią Na powierzchni	Elementy kultury materialnej związane z eksploatacją i produkcją soli	bezpośrednio pośrednio
	Pod ziemią Na powierzchni	Elementy kultury niematerialnej związane z eksploatacją i produkcją soli	bezpośrednio pośrednio
	Elementy kultury materialnej i niematerialnej powstałe jako pochodna działalności salinarnej i w wyniku mecenatu właścicieli, administratorów i zarządców salin		
	Toponimia		
	Działalność uzdrowiskowa (lecznictwo i prewencja zdrowia) bazująca na haloterapii i subterraneoterapii		bazujące na dawnych tradycjach salinarnych nowo powstałe
	Znaczenie soli w życiu i kulturze człowieka (tradycje, zwyczaje, rytuały)		
	Wydarzenia historyczne związane z solą i ich konsekwencje		
	Dziedzictwo przyrodnicze związane z występowaniem soli w różnych postaciach		

Źródło: opracowanie własne.

Dziedzictwo salinarne można traktować jako całość, składową wielu elementów bezpośrednio bądź pośrednio związanych z tradycjami eksploatacji i konsumpcji soli (tab. 2), doszukując się wspólnych cech i dokonując syntezy obserwowanych współcześnie oraz w przeszłości zjawisk występujących na całej Ziemi. Niezmiernie ważna jest jednak umiejętność dostrzegania związku między historią a współczesnością w konkretnych przypadkach, w skali lokalnej i regionalnej. Ukształtowany w wyniku nakładania się na siebie czynników przyrodniczych, społecznych i gospodarczych krajobraz kulturowy staje się ważnym wyróżnikiem decydującym o specyfice danego miejsca, na której można m.in. opierać rozwój i wykorzystywać ją do budowania solidnej marki.

Literatura

- Adshead S.A.M., 1992, *Salt and civilization*, Palgrave, Nowy Jork, 417.
- Brzoza C., 1990, *Wieliczka w latach 1945–1980*, [w:] S. Gawęda, A. Jodłowski, J. Piotrowicz (red.), *Wieliczka. Dzieje miasta (do roku 1980)*, Oficyna Cracovia, Kraków, 283–331.
- Dopsch H., Heuberger B., Zeller K.W. (red.), 1994, *Salz: Salzburger Landesausstellung 30. April bis 30. Oktober 1994*, Pernerinsel, Keltenmuseum, Hallein, 307.
- Draganescu L., Draganescu S., 2001, *The history of the evolution of salt working methods in Romania, from antiquity to the present*, 17. International Mining Congress and Exhibition of Turkey – IMCET 2001, 627–633.

- Gawęda S., Jodłowski A., Piotrowicz J. (red.), 1990, *Wieliczka. Dzieje miasta (do roku 1980)*, Oficyna Cracovia, Kraków, 397.
- Kiryk F., Ruta Z. (red.), 1980, *Dzieje Bochni*, Urząd Miasta Bochni, Bochnia, 607.
- Kurlansky M., 2004, *Dzieje soli*, Książka i Wiedza, Warszawa, 447.
- Langer P., 2011, *Znaczenie specyfiki dziedzictwa kulturowego miast solnych dla ich współczesnego rozwoju i zachowania tożsamości ze szczególnym uwzględnieniem Bochni*, maszynopis pracy doktorskiej, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Kraków, 275 (repozytorium cyfrowe Politechniki Krakowskiej, dostęp: 30.11.2016).
- Peterc D., 2013, *Solivar. História ťažby a spracovania soli*, Montana, Koszyce, 128.
- Poborska-Młynarska K., 2010, *Kopalnie soli kamiennej w Rumunii – tradycja i czasy dzisiejsze*, *Geologia*, 36, 3, 431–438.
- Piotrowicz J., 1990, *Powstanie i rozwój miasta w średniowieczu*, [w:] S. Gawęda, A. Jodłowski, J. Piotrowicz (red.), *Wieliczka. Dzieje miasta (do roku 1980)*, Oficyna Cracovia, Kraków, 61–124.
- Tej J., 2013, *Komplex objektov národnej kultúrno-technickej pamiatky v lokalite Prešov-Solivar a jej pozícia v miestnom cestovnom ruchu*, Zborník vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky ANNO 2013, Prešovská univerzita v Prešove, Preszów, 111–119 (archiwum cyfrowe, dostęp: 2.12.2016).
- Verdon P., 2008, *História Solnej Bane*, *Enviromagazín*, 3, 5, 30–31 oraz dodatek 16–17.
- Michaeli E., Kandráčová V., 1998, *Solivar – unikátny prirodno-technický systém*, [w:] J. Harčár, V. Kandráčová, R. Matlovič, E. Michaeli, *Prešov, Prešovský okres a Prešovský kraj: geografické exkurzie: (vydané pri príležitosti XII. zjazdu Slovenskej geografickej spoločnosti, Prešov 9.-12. september 1998)*, Katedra Geografie a Geoekológie, Prešovská Univerzita, Preszów, 30–37.

The heritage of a salt mines in the Central Europe

Abstract: Salt is one of the materials, which played a key role in the development of civilization. Many different cultural meanings were assigned to salt; it was used as a spice and food preservative. Salt was sought throughout the world, and become a source of many, including international, conflicts. Salt was one of the factors that determined the richness and prosperity of individuals as well as of whole societies.

The history of acquiring this material and its contribution to economic and cultural development of societies since prehistoric times can be illustrated using the example of Central Europe, where salt was an important material in the trade and life of local communities and regions. The history of Central Europe and salt can be connected to the gradual advancement and political power of the family of Habsburgs from the middle ages until the early 20th century. This article analyses the main centres of salt mining within the borders of the Austro-Hungarian Empire. Those centres were: Wieliczka and Bochnia (Poland); Prešov-Solivar (Slovakia); Turda, Kaczyka and Praid (Romania), Hallein and centres in the Salzkammergut (Austria). This study examines the nature and the contemporary use of the heritage of salt mines in the context of tourism development.

Keywords: heritage, salt, tourism, the salt mines, Wieliczka, Bochnia.